

nemin sonlarına doğru üstâdüddârlık güçlü bir emîrin uhdesindeki birçok görev arasında genelde bir nâibe tevdi edilen önemsiz bir vazife haline gelmiştir.

Üstâdüddârlar, Memlûk Devleti'nde önceleri sadece askerî bürokrasi (ümerâ) arasından seçilirken Burcî Memlûkleri devrinde sivil bürokrasiden bazı kişilerin de askerî pâye verilerek bu göreve tayin edildiği görülmektedir (İbn Tağrıberdî, XIV, 237). Sarayda ve sultanın çok yakınında görev yapmaları sebebiyle üstâdüddârların güvenilir olmasına çok özen gösterilirdi. Sultanın ikamet ettiği Kal'atülcebel'de görev yapan üstâdüddârların gelirlerini kendilerine tahsis edilen iktâların yanı sıra günlük yiyecek vb. istihkakları oluştururdu (Ayaz, s. 175). Dimaşk ve Halep gibi taşra eyaletlerindeki nâiblerin maiyeti içinde de üstâdüddârlar bulunurdu. Ayrıca Eyyübîler'de olduğu gibi yüksek rütbeli emîrlere ve önemli devlet görevlilerine üstâdüddâr istihdam ederdi. Üstâdüddârların görevlerini Gazneliler ve Delhi Sultanlığı'nda vekîl-i der (DîA, IX, 131), Osmanlı Devleti'nde Bâbüssaâde ağası ve Dârüssaâde ağası (a.g.e., XXXIII, 503) yürüttüğünden bunlar vazifeleri bakımından üstâdüddârın muadili kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Awwâd), Beyrut 1406/1986, s. 77; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XVI, 222-223; XVII, 295; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî – M. Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1987-2003, VIII, 301; X, 28-29, 97-98, 164; Yûnîni, *Ze'ylü Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1374/1954, I, 54; İbn Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 57-58; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halil Şehhâde), Beyrut 2001, I, 305-311; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 5, 16-20, 188, 219; V, 457; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), I/2, s. 359; I/3, s. 794; II/2, s. 342; III/1, s. 402; III/2, s. 928, 930; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 267; VII, 166; XIV, 149-150, 237; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, I/1, s. 310; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 59, 78, 80, 338, 339; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vazâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabîyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdati'l-Arabîyye), I, 39, 40, 42, 44; Abdülmün'im Mâcid, *Nüzümü devleti selâfîni'l-Memâlik ve rûsûmühüm fi Mısr*, Kahire 1967-79, II, 15-17; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 211; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 191; Aydın Taneri, *Harezmsahlr*, Ankara 1993, s. 116; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 506; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Berkıyruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 206; Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdüddârlık (1250-1382)*, İstanbul 2008, tür.yer.; M. Hanefî Palabıyık, "Gazneliler Devleti'nde Teşkilât ve Kültür", *Yeni Türkiye*, VIII/45, Ankara 2002, s. 29-53; N. Maria el-Cheikh, "The Qahramâna in the Abbasid Co-

urt: Position and Functions", *St.I*, XCVII (2003), s. 41-55; I. Daisuke, "The Establishment and Development of al-Divân al-Mufrad: Its Background and Implications", *Mamluk Studies Review*, X/1, Chicago 2006, s. 117-139; Sadi S. Kucur, "Ve-kil-i Hâsslık ve Selçuklu Saraylarında Üstâdüddârlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 14, İstanbul 2006, s. 1-10; Saim Yılmaz, "Abbâsîler'de Üstâdüddârlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2009), s. 1-24; Amalia Levanoni, "Üstâdâr", *EI²* (İng.), X, 925; N. R. Farooqi, "Delhi Sultanlığı", *DİA*, IX, 131; Mehmet İpşirli, "Osmanlılar", a.e., XXXIII, 503; Sâdik Seccâdi, "Üstâdü'd-dâr", *DMBİ*, VIII, 139-143.

FATİH YAHYA AYAZ

ÜSTÂN

(استان)

İran'da idarî bölgelere verilen isim.

Pehlevîce "yer, mekân" anlamındaki **evistâm** (**evistân**) kelimesinden gelmektedir. "istân" eki Farsça'da "zemistân" (kış), "tâbistân" (yaz) ve "gülistân" (gül bahçesi) örneklerinde olduğu gibi sonuna getirildiği isimlerden mekân ve zaman gösteren kelimelerin türetilmesi için kullanılır. Sâsânîler döneminde üstân ile kastedilen bölgelerin sınır ve kapsamları kesin şekilde bilinmemektedir. Ayrıca kelimenin ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda da bilgi yoktur. Ancak eski Farsça'dan ödünç alındığı sanılan Ermenice'deki üstânın kökeninin Helenistik döneme kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Sâsânîler devrinde üstân ve "şehristân" kelimelerinin kullanımında farklılık gözle çarpmaktadır. Meselâ Pehlevîce *Şehristânâhâ-yi İrân* adlı risâlede Nîmrûz bölgesindeki İstahr'a şehristân denilirken Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'ın da bu yeri üstân olarak göstermektedir.

Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev zamanında ülke dört idarî bölgeye (kûset / kusteg) ayrılmıştı: Horasan (doğu), Hûrîrân (batı), Nîmrûz (güney) ve Âderpâdegân (kuzey, Azerbaycan). Her kustegin başında bir sipahbed veya merzûbân bulunuyordu. Bu taksimat Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin coğrafya kitabında da küçük farklılıklarla yer almaktadır. Bu dönemde İran'da nahiyeler üstânlara ayrılmıştı ve her birinin başında bir "üstândâr" bulunuyordu. Hükümdarın hazinesine ait mülklerden sorumlu olan üstândârlar merzûbânlar gibi geniş yetkilere sahipti. Üstân, üstândârın başkanlığında Dîvân-ı Üstândârî adlı bir kurul tarafından yönetilirdi. Üstân ve üstândâr Süryânice ve Keldânice'ye de geçmiştir.

Üstân kelimesi bazı İslâm coğrafyacıları tarafından eski metinlerde olduğu gibi yer ve yerleşim yeri karşılığında kullanılmıştır. Bununla birlikte kaynaklarda kesin bir tanımına rastlanmamaktadır. Kelime Arapça'da ilk defa Irak'ın İslâm orduları tarafından fethinin ardından eski Sâsânî toprakları için Savâfü'l-üstân şeklinde kullanılmıştır. Araplar üstâna Sâsânîler zamanındaki anlamından daha geniş bir anlam yüklemiştir. Eyalet olarak üstân, şehirleri içine alan geniş bir idarî bölgeyi kapsamaktaydı. Kelimenin Irak'taki karşılığı "küre" idi. Hamza el-İsfahânî, İranlılar'ın küreyi üstânın bir bölümü için kullandıklarını kaydederse de iki kelimenin aynı anlama geldiği anlaşılmaktadır. Yine İsfahânî'ye göre Fars bölgesi beş üstâna (istân) ve her üstân "rustâklar" a ayrılmaktaydı. X. yüzyılda kaleme alınan Arapça tarih kitaplarında ilk defa "rûyân üstândâr" unvanının yer aldığı görülmektedir. Paralar üzerinde de rastlanan bu unvanın Hazar bölgesindeki bazı mahallî hânedanlar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Üstân kelimesi Abbâsîler döneminde vergilendirmeye ilgili özel bir anlam kazanmış ve çiftçilerden alınan bir tür vergiyi karşılamıştır. Kelime bugün İran'da "eyalet" anlamına gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Tahran 1965, I, 40; Guy le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 79; V. G. Lukonin, "Politic, Social and Administrative Institutions: Taxes and Trade", *ChIr.*, II, 732-734; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", a.e., IV, 216, 219-220; M. G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, Princeton 1984, s. 129, 131, 536; C. E. Bosworth, "Ustân", *EI²* (İng.), X, 927; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), II, 1780; Ebü'l-Fazl Hatîbî, "Üstân", *DMBİ*, VIII, 145-148.

RIZA KURTULUŞ

ÜSTÛL

(bk. BAHRİYE).

ÜSTÜVÂİ

(الأستواني)

Ebü'l-Alâ' İmâdülsîlâm el-Kâdî Sâid b. Muhammed b. Ahmed b. Ubeydillâh el-Üstüvâî en-Nisâbüri (ö. 432/1041)

Hanefî fakihî, kadı.

343 (954) yılında Nişâbur civarında Hoccân'a bağlı Üstüvâ kasabasında doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Daha sonra ailesi Nişâbur'a göç etti. Nişâbur'da başta an-

ÜSTÜVÂÎ

ne tarafından dedesi Şeyhülislâm Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Sehl el-Kâdî'den fıkıh, Ebû Bekir el-Hârizmî'den edebiyat okudu. Kâdî Ebû'l-Heysem Utbe b. Hayseme'nin yanında bulundu. Döneminde Horasan bölgesindeki Hanefîler'in riyâseti ona intikal etti. İlimde ve özellikle fıkıhtaki silsilesi Ebû Hanîfe'ye kadar ulaşır (Kefevî, vr. 163^a). Genç yaşta Nişâbur müftüsü oldu. 375'te (986) hacca gitti. Bu yolculuğunda Bağdat ve Hicaz başta olmak üzere uğradığı ilim merkezlerinin âlimlerinden istifade etti. Hac dönüşü Nişâbur kadılığına tayin edildi (376/986) ve azledildiği 392 (1002) yılına kadar bu görevde kaldı (Hatîb, IX, 344). Nişâbur'da kurduğu, kendi adıyla anılan medresede vefatına kadar öğrenci yetiştirmeye devam etti (Beyhakî, s. 603-604). Üstüvâî pek çok hocadan ders gördüğü gibi kendisi de başta oğulları ve torunları olmak üzere Bağdat Kâdîlkudâtî Dâmegânî ve Gazneli Sultan Mahmud'un iki oğlu Mesud ile Muhammed gibi çok sayıda öğrenci yetiştirdi (hocaları ve öğrencileri için bk. Bahçivan, sy. 10 [2000], s. 222-230). Ailesi kendi ismine nisbetle Horasan bölgesinde ilim, idarecilik ve kadılıkta şöhret buldu. Nişâbur'da kadılık görevi uzun yıllar onun oğulları ve torunları tarafından yerine getirildi (bk. SÂİDÎ AİLESİ). Üstüvâî 402'de (1012) öğrencilerini okutmak üzere yerine Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Amr ez-Ziyâdî'yi bırakarak ikinci defa hacca gitti (Sarîfnî, s. 304; Kureşî, II, 341). Kaynakların çoğuna göre 432 (1041) yılında Nişâbur'da vefat etti, daha sonra oğulları ve torunlarının da gömüldüğü Sikketü'l-Kassârîn Mezarlığı'na defnedildi. Zehabî ve Temîmî zilhicce ayında öldüğünü söyler.

Üstüvâî, Ehl-i sünnet inancını savunmuş ve bölgesinde bu mezhebin güçlenmesi için gayret göstermiştir. Bu amaçla Kerâmîler'in imamı Ebû Bekir Muhammed b. Mahmişâd ile münazaralar yapmıştır. Dönemin idarecileri tarafından saygı gösterilen ve sözü dinlenen Üstüvâî onlara nasihat etmekten ve doğru bildiği şeyleri söylemekten çekinmemiştir. Gazneli Hükümdarı Mesud Nişâbur'a geldiğinde Vezir Hasnek tarafından malları ellerinden alınan, vakıflarına el konulan Mîkâiliyye ailesinin mal ve vakıflarının iade edilmesini istemiş, bu isteği Mesud tarafından hemen yerine getirilmiştir (Beyhakî, s. 37-39). Ayrıca Tuğrul Bey 431 (1039) yılında Nişâbur'u Gazneliler'den aldığı zaman ona da Allah'tan korkmasını, adaletten ayrılmamasını,

ordusunun halka zulmetmesine fırsat vermemesini, mazlumların şikâyetlerini dinlemesini tavsiye etmiş, Tuğrul Bey de bunlara riayet edeceğini ve daima nasihatlerini beklediğini söylemiştir (a.g.e., s. 603-604).

Eserleri. Üstüvâî'nin günümüze ulaşan *Kitâbü'l-İ'tikâd* adlı eserinin bilinen tek nüshası Leiden Kütüphanesi'ndedir (nr. 1977). Sezgin bu nüshaya dayanarak eserin adını *el-'Akıde* şeklinde vermiş, diğer kaynaklar ise *el-İ'tikâd* başlığını tercih etmiştir. Üstüvâî eserinde Ebû Hanîfe'den gelen akaidle ilgili rivayetleri on dört başlık (fasıl) altında toplamıştır. Kureşî (*el-Cevâhir*, I, 7-8; II, 67), İbn Kutluboğa (*Tâcü't-terâcim*, s. 29), Kefevî (*Ketâ'ib*, vr. 68^{a-b}, 163^a-164^a) ve Beyâzîzâde (*İşârâtü'l-merâm*, s. 22, 149, 256, 267) bu eserden nakillerde bulunmuştur. Eser tek nüshası esas alınarak, ayrıca kaynaklarıyla ve kendisinden faydalanan diğer eserlerle karşılaştırılarak Seyit Bahçivan tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1426/2005). Üstüvâî'nin zamanımıza kadar gelmeyen diğer bir eseri *Muhtaşaru Şâ'id (fi'l-fıkıh)* adını taşımaktadır. Eserden sadece Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî nakilde bulunmuştur (*Târîh*, s. 213).

BİBLİYOGRAFYA :

Üstüvâî, *Kitâbü'l-İ'tikâd* (nşr. Seyit Bahçivan), Beyrut 1426/2005, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-107; Sehmî, *Târîhu Cürçân* (nşr. M. Abdülmuîd Han), Beyrut 1407/1987, s. 509; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 344-345; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (trc. Yahyâ el-Haşşâb – Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, s. 37-39, 213, 603-604; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 134-135; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XV, 378; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 52; a.mlf., *el-Kâmil* (nşr. M. Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1987, VIII, 248; İbrâhim b. Muhammed es-Sarîfnî, *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk*, Beyrut 1414/1993, s. 277-278, 304; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 507-508; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 421-440*, s. 342-343; a.mlf., *el-İber*, II, 264; Safedî, *el-Vâfi*, XVI, 232-233; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I, 7-8; II, 67, 265-266, 341; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 32; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad 1962, s. 29; Mahmûd b. Hüseyin el-Kefevî, *Ketâ'ibü'l-âmi'l-ağyâr min fuĸahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muĸtâr*, Süleymaniye Ktp., Hälet Efendi, nr. 630, vr. 68^{a-b}, 163^a-164^a; Temîmî, *el-Tabakâti's-seniyye*, IV, 82-83; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1393; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 22, 149, 256, 267; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 83; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/5, s. 54-55; Seyit Bahçivan, "el-Kâdî Ebû'l-'Alâ Şâ'id b. Muhammed el-Üstüvâî ve'l-Beytü's-Şâ'idî ba'deh ve kitâbü-hü'l-İ'tikâd", *Sûlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10, Konya 2000, s. 217-250.

SEYİT BAHCIVAN

ÜSTÜVÂÎ MEHMED EFENDİ

(ö. 1072/1661)

Kadızedeli hareketinin
önde gelen liderlerinden,
Osmanlı âlimi, vâiz.

17 Muharrem 1017 (3 Mayıs 1608) tarihinde Şam'da doğdu. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde önemli bir fikir hareketi olarak ortaya çıkıp daha sonra tasavvufî olarak fıkıh erbabı arasında ciddi tartışma ve kavgalara yol açan, İbn Teymiyye mektebinin etkisinde kalan Kadızâdeliler hareketinin Kadızâde Mehmed Efendi'den sonra ikinci önemli lideridir. İlk eğitimini Şam'daki Ümeyye Camii'nin âlim ve mollalarından aldı. Şemseddin el-Meydânî ve Necmeddin el-Gazzî'den Şafîî fıkıhıyla ilgili dersler gördü. Arapça ve mantık derslerini Abdurrahman el-İmâdî, Abdüllatif b. Hasan el-Câlikî, Ömer b. Muhammed el-Kârî, Yûsuf b. Ebû'l-Feth ed-Dimaşkî gibi hocalardan okudu. Muhibbî onun hadis derslerini de o sırada Şam'a gelen Ebû'l-Abbas el-Makkarî'den aldığı yazar (*Hulâşatü'l-eser*, III, 387). Daha sonra öğrenimini tamamlamak için Kahire'ye gitti. Ezher'de ve diğer medreselerde Burhâneddin İbrâhim el-Lekânî, Nûreddin el-Halebî, Abdurrahman el-Yemenî ve Şemseddin el-Bâbilî gibi hocaların derslerine devam etti. Kahire'de ne kadar kaldığı belli değildir, ancak 1039'da (1629-30) Şam'da olduğuna dair kayıtlar vardır. Şam'da iken bilinmeyen bir sebeple hocası Necmeddin el-Gazzî ile arasında çıkan ihtilâf yüzünden İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bazı Osmanlı tarihlerinde bir kişiyi öldürdüğüne ve düşmanlarının kendisinden intikam alacakları korkusuyla buradan ayrıldığına dair rivayetler bulunmaktadır.

İstanbul'a deniz yoluyla giderken Fransız korsanları tarafından kısa bir süre esir alındı. Kurtulduktan sonra İstanbul'a ulaştı ve orada yerleşti. Benimsediği Selefî Hanbelî mezhebinin değiştirip Hanefîliğe geçti. Vefatına kadar Hanefîlik hakkında çalışmalar yaptı ve bu mezhebin meşhur bir vâizi oldu. İstanbul'daki ilk görevi Ayasofya Camii vâizliğidir. Burada ders verirken sırtını bir mermer sütuna dayadığından kendisine "Üstüvâî" lakabı verilmiştir. Et-kili vaazları sarayda hizmet gören helvacı, bostancı, baltacılar ve Enderun halkı tarafından takip ediliyordu; giderek sarayda bir çevre edindi. IV. Mehmed'in hocası Reyhan Efendi'nin himayesinde saraydaki Has Oda'da vaaz vermekle görevlendirildiği için halk arasında padişah şeyhi